

A dualizmuskori állami gyermekvédelem és a szegényügy összefüggései

I. BEVEZETÉSKÉNT A GYERMEKVÉDELEMRŐL

Az emberi jogok olyan erkölcsi és alanyi jogok összességei, amelyek az embert emberi mivoltánál fogva megilletik.^[1] A gyermekek is alanyai az emberi jogoknak, életkorral összefüggő fizikai és lelki adottságaiknál, kiszolgáltatott helyzetüknél fogva azonban többletvédelemre szorulnak. Ennek a felismerésnek érdemi tettekben érvényesülése az első világháborút követő évekre esik, amikor is megjelentek az első nemzetközi egyezmények a gyermekek iparban történő alkalmazására vonatkozóan. A gyermekvédelem és a gyermeki jogok kötelező erejű normákban történő rögzítése a belső jogban sem sokkal előzte meg a nemzetközi jogi jogalkotást e tárgykörben, csak a 19. század végén indult el az a szintű tudományos diskurzus a gyermekvédelem belső jogi kérdéseiről, amelynek jogszabályokban is tettest öltő eredményei voltak.

A gyermekvédelem kialakulásának indokait a tőkés gazdaságban, az ipari gyermekmunkában lehet megjelölni, de közrehatott a gyermekekről kialakult képnek a változása is.^[2] A gyermekek helyzete a történelem folyamán jelentős átalakuláson ment keresztül,^[3] a polgári korszaktól kezdve elismerést nyert a gyermekkor, mint önálló életszakasz jelentősége a felnőtté válás folyamatában.^[4] A tanulmány a szűkebb értelemben vett dualizmuskori állami gyermekvédelem rendszerét mutatja be, a gyermekvédelem szerteágazó területén belül a szegényügy körébe sorolandó intézkedésekkel és jogalkotással foglalkozik részletesen. Az állami jelző arra utal, hogy a különböző társadalmi szervezetek által végzett munkálatoknak vizsgálatától és ismertetésétől eltekint az írás.

A gyermekvédelem büntetőjogi és kriminológiai megközelítése hangsúlyos a tárgyalt korszakban, azonban a gyermekvédelem szempontjából jelentős szociális tárgyú jogszabályok megszületése időben megelőzte a vonatkozó büntetőjogi jogszabályok megalkotását. Ez pedig azt mutatja, hogy az állam elsősorban szociális kérdésként tekintett a gyermekvédelemre.

Finkey Ferenc a gyermekvédelemről írt munkájában kifejti, hogy

[1] Halmi - Tóth, 2003, 28.

[2] Egresi, 2008, 283-291.

[3] Haring - Sorin - Caltabiano, 2019, 2-3.

[4] Faix, 2016, 8-9.

a gyermekek oltalmazása elsősorban társadalompolitikai feladat, a szociális háló megteremtéséhez pedig ösztönzésül szolgáltak azok a kriminálpolitikai kutatások, amelyek a gyermekbűnözés magas arányának megszüntetéséhez szükséges intézkedéseket vizsgálták.^[5] A gyermekvédelem története ebből a szempontból összefonódik a fiatalok bűnelkövetőkre vonatkozó büntetőjogi jogalkotás történetével, a tanulmánynak azonban nem célja ennek vizsgálata.

Mivel a tanulmány a gyermekvédelemmel szegényügyi vetületben foglalkozik, ennél fogva nem tér ki a gyermekvédelem szempontjából relevánsnak tekintendő magánjogi kérdések elemzésére. Ugyanakkor meg kell említeni, hogy a 19. században a gyermekvédelem kialakulására döntő hatással bírt az a tény, miszerint leáldozni látszott a gyermekek felett gyakorolt apai hatalom jogokkal körülbástyázott mindenhatósága.

II. A GYERMEKVÉDELEM ÉS A SZEGÉNYÜGY KAPCSOLÓDÁSI PONTJÁRÓL

A szegényügy alapvetően három nagy területre bontva vizsgálható a tárgyalt korszakban.^[6] A gyermekvédelem, gyermekgondozás a szegényügynek azon részét képezte, ahol ideális esetben a gondozás mellett a nevelési célt is hangsúlyozottan megjelent.

A gyermekvédelem két kiemelt célja Engel Zsigmond szerint, hogy a gyermekhalandóságot csökkentse, illetve megakadályozza a gyermekek bűnös élet újtára lépését. Engelnél a gyermekvédelem elvei két nagy csoportra osztva jelentek meg, úgy vélte ugyanis, hogy vannak olyan elvek, melyeknek a gyermekvédelem teljes komplexitásában érvényre kell jutniuk, emellett vannak a gyermekvédelemnek olyan elvei is, amelyeket csak az elhagyott gyermekek vonatkozásában kell alkalmazni.^[7] Engel arra mutat rá, hogy a gyermekvédelem kérdése több különböző tudományterületet felölel, így mindenképpen széleskörű megközelítést igényel. A szerző szerint a gyermekvédelem közegészségügyi szempontú megközelítése kielégítő képet mutatott a századforduló éveiben, a szakirodalom is módszeresen tárgyalta a problémát, azonban a közgazdaságtan körében e területet illetően hiányosságokat vélt felfedezni. Az elhagyott gyermekekről történő gondoskodás Engel szerint a szegényügy, míg a gyermekvédelem általánosságban a szociálpolitika tereumába tartozik.^[8] A gyermekmunkával együtt járó káros következmények megszüntetése érdekében szerinte a tankötelezettség teljesítését hatóságilag szigorúan ellenőrizni kell, és a gyermekoldulást semmilyen körülmények között nem szabad legálissá tenni.^[9]

[5] Finkey, 1913, 46-48.

[6] Hilscher, 1928, 15.

[7] Engel, 1904, 4.

[8] Engel, 1904, 5-6.

[9] Engel, 1904, 34-36.

Engel idézett írásában számos olyan gyakorlati problémára hívta fel a figyelmet, amelyek rendezése a gyermekvédelem szempontjából jogi szabályozást kívánt. Így példának okáért kitért az anyák védelmének kérdésére mind a szülést megelőző, mind az azt követő időszakra vonatkozóan, tárgyalta a dajkaügy problematikáját, felhívva a figyelmet a hatósági ellenőrzés és felügyelet fontosságára e tekintetben.^[10] A gyermekvédelem körében a törvényes és törvénytelen gyermekek között tett magánjogi különbségek megszüntetését szorgalmazta.^[11]

„A társadalom fáradozása fontosabb az államinál, mert gyökeresebb, közvetlenebb, melegebb, hivatottabb, emberibb és hatályosabb. Csakhogy az állam fáradozása is örökös fog maradni.” – vallotta Nagyiványi Fekete Gyula,^[12] aki az állami szerepvállalás szükségességét hangsúlyozta a gyermekvédelem vonatkozásában. A szerző idézett munkája az elhagyatott gyermekek és a fiatalkorú bűnelkövetők helyzetét is érintve foglalkozik a gyermekvédelem kérdésével, ugyanis véleménye szerint közös elvi alapokon kellett nyugodnia a vonatkozó jogi szabályozásnak. Az állami gondoskodásra szoruló gyermekek négy kategóriáját határozta meg, megkülönböztetve a szülőkkel bíró, de elhanyagolt gyermekek, a szülőkkel nem bíró gyermekek, a fiatalkorú büntetettek, továbbá az olyan szülők gyermekeinek csoportját, akik önhibájukon kívül nem tudják megfelelően ellátni gyermekük gondozását, nevelését.^[13]

Doleschall Alfréd az erkölcsileg elhagyott kifejezést használta azon gyermekekre, akik ugyan apai hatalom alatt álltak, ennek ellenére mégsem részesültek megfelelő gondozásban, nevelésben.^[14] A szerző a megnövekedett fiatalkorú bűnözés mögött rejlő okként a szociális állapotok nem kielégítő voltára mutatott rá, a szociális problémák kezelésére tett erőfeszítésekre pedig a fiatalkorúak kriminalitásának megállítására tett intézkedésként tekintett.^[15] A gyermekvédelmet Varga Ferenc a kriminálpolitikán belül elhelyezve közelítette meg, és a büntetőjogi reformmozgalmak körében foglalkozott a kérdéssel. Ugyanakkor leszögezte, hogy a gyermekvédelemnek sok vetülete van, s a gyermekvédelem több jogágat érintő reformot kíván.^[16]

Csorna Kálmán 1929-ben megjelent monográfiájában részletesen foglalkozik a gyermekvédelem hazai, illetve nemzetközi fejlődésének áttekintésével. A gyermek- és ifjúságvédelem körébe sorolható feladatokat csoportosítja a szerző, a gyermekek testi fejlődésének előmozdítását célzó intézkedések között megjelölve a jogi védelmet, amely alapvetően a gyermekek tartáshoz való jogának érvényesítésében ragadható meg.^[17] Követve a német és az osztrák szak-

[10] Engel, 1904, 11-18.

[11] Engel, 1904, 21-31.

[12] Nagyiványi, 1893, 8.

[13] Nagyiványi, 1893, 23-27.

[14] Doleschall, 1893, 5.

[15] Doleschall, 1893, 3-5.

[16] Varga, 1896, 3-6.

[17] Csorna, 1929, 13.

irodalmi megállapításokat, a szerző a szűkebb értelemben vett gyermekvédelem alatt a veszélyeztetett gyermek- és fiatalkorúak érdekében kifejtett nevelő, védő és gondozó intézkedéseket, illetve az ezekre vonatkozó jogi normák összességét értette.^[18] A magyar köztudatban elsősorban a gyermekvédelem kifejezés terjedt el, ugyanakkor ez a szerző szerint nem feltétlenül alkalmas a gyermek- és ifjúságvédelem valamint -nevelés körébe vonható összes feladat kifejezésére.^[19] A szűk értelemben vett gyermekvédelem körében további megkülönböztetéseket tett, ennek megfelelően egymástól elválasztható volt a hatósági és a társadalmi gyermekvédelem, melyek keretében alkalmazott eszközök és intézmények pedig a nyílt, a zárt és a félig nyílt védelem rendszerébe voltak besorolhatók a tárgyalt korszakban.^[20]

III. GYERMEKVÉDELEM A JOGI SZABÁLYOZÁS TÜKRÉBEN

A 19-20. században Nyugat-Európa államaiban sorra születtek törvények a szűk értelemben vett gyermekvédelem tárgyában,^[21] illetve nemzetközi gyermekvédelmi kongresszusokat is tartottak a kérdés tárgyalása céljából.^[22] A gyermekvédelem megszervezését érintően azonban jelentős eltéréseket tapasztalhatunk, erre mutat rá Csorna Kálmán, aki a gyermek- és ifjúságvédelem 3 fő rendszerét különböztette meg már idézett művében. A germán rendszerben a vonatkozó hatáskörök jogszabály által létrehozott szervezetek és helyhatóságok között oszlottak meg, míg a latin rendszerben a kormány jelentette a gyermek- és ifjúságvédelem központi igazgatási szervét, azzal, hogy a feladatok megoszlottak a központi és a megyei szint között. Az angol-szász rendszerben a feladatok nagy része a társadalmat terhelte, az állam pedig irányítást és ellenőrzést gyakorolt a karitatív gyermekvédelem működése felett.^[23]

[18] Csorna, 1929, 14.

[19] Csorna, 1929, 15-16.

[20] Csorna, 1929, 16.

[21] Lásd: Indokolás „az állami gyermekmenhelyekről” szóló törvényjavaslathoz, Képviselőházi irómányok, 143-146.

[22] Csorna, 1929, 28.

[23] Csorna, 1929, 77-78.

1. Községi kötelezettségből állami feladat a 19. század végén

A szegényügyi feladatok ellátását a jogalkotó az 1871-es községi törvénnyel a községekre hárította,^[24] ezzel „egyes községek feladatává téve a gondozást-segélyezést, törvényi szintre emelte a községi illetőség jogintézményét”.^[25] A községi illetőség Concha Győző meghatározása szerint nem más, mint „az egyesnek a községhez való olyan tartozása, a melynél fogva abból közigazgatásilag el nem távolítható s szegénység esetén a község által segélyezendő...”^[26] A szegények gondozása az 1886-os községi törvény alapján is a községek hatáskörébe tartozó feladatot képezett.^[27]

A közegészségügy rendezéséről szóló törvény^[28] a községek feladatait a gyermekgondozás körében már egyértelműbben határozta meg, előírva a vagyontalan lelencek és dajkaságba adott gyermekek eltartásáról és ápolásáról történő gondoskodást.^[29] A törvény kimondta továbbá, hogy a lelenceket és a dajkaságba adott gyermekeket szigorú hatósági- és orvosi felügyelet alá kell helyezni.^[30] A lelencügy elsőfokú hatóságát a szolgabíró jelentette, aki nyilvántartást vezetett a hatóság illetékességi területén élő lelencekről.^[31] A községi közegészségügyi bizottság hatáskörébe tartozott előterjesztést tenni a gyermekek említett csoportjának nyilvántartásával, felügyeletével kapcsolatos hiányosságok észlelése esetén.^[32] A járási orvosok kötelessége volt, hogy felügyeljék a lelencügyi rendelkezések végrehajtását.^[33]

„... az a mi a gyermekvédelem terén eddig történt, még kezdetnek is kezdetleges”^[34] – írja tanulmányában Szakolczay Árpád, aki szerint a gyermekvédelem nem a társadalom, hanem az állam feladatát képezi, ugyanis az államnak ki kell fejtenie a gyermekvédelem keretében a szükséges szociális intézkedéseket, hiszen „a gyermekek oltalma annyira alfája és ómegája a jogállamnak, hogy minden mulasztás az állam jogállami létének rovására történik”.^[35] Szakolczay az állami gyermekvédelem megteremtésére tett első jelentős lépésnek a nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló törvénycikk elfogadását tekintette.^[36]

[24] A községek rendezéséről szóló 1871. évi XVIII. törvénycikk 22. § g), 131. §.

[25] Pomogyi, 2001, 21.

[26] Concha, 1905, 284.

[27] A községekről szóló 1886. évi XXII. törvénycikk, 21. § g), 145. §.

[28] A közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. törvénycikk.

[29] 1876. évi XIV. tc., 140. § a).

[30] 1876. évi XIV. tc., 16. §.

[31] 1876. évi XIV. tc., 154. § d).

[32] 1876. évi XIV. tc., 152. § b).

[33] 1876. évi XIV. tc., 156. § e).

[34] Szakolczay, 1900, 18.

[35] Szakolczay, 1900, 4.

[36] Lásd: A nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló 1898. évi XXI. törvénycikk.

Az országos betegápolási alap létrehozása a gyermekvédelem szempontjából azért jelentett áttörést, mivel ezen alpból rendelték finanszírozni a hatóságilag elhagyottnak minősített, illetve a talált gyermekek nevelésével és ápolásával kapcsolatban felmerülő költségeket.^[37] A nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló törvény értelmében a belügyminiszter nyert felhatalmazást a lelcintézetek feletti állami felügyelet gyakorlására.^[38] A részletes indokolás rámutat, hogy a község számára rendkívüli anyagi terhet jelentett a lelcügyi feladatok ellátása, erre tekintettel a törvény kimondta, hogy a talált és a hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermekek után 7 éves korukig felmerülő gondozási, ápolási és nevelési költségeket az Országos Betegápolási Alap fedezi.^[39] A 7. életévüket betöltött talált, valamint hatóságilag elhagyottnak minősített gyermekek vonatkozásában továbbra is az illetőség szerinti község viselte a gyermekek nevelésével, ápolásával és eltartásával kapcsolatban felmerülő költségeket.^[40]

Azt, hogy mely gyermekek minősültek elhagyottnak, s ennek megfelelően mely gyermekek kerültek az állami gyermekvédelem szárnyai alá, az 1899. évi 50.000 B. M. számú körrendelet határozta meg.^[41] Eszerint elhagyott gyermeknek minősült:

- akit köz- vagy magánterületen elhagyva találtak,
- akit vagyontalan árvaként nem lehetett árvaházban elhelyezni,
- aki a szülei érdekkörében - betegség, kórházi ápolás, szabadságvesztés-büntetés töltése - felmerülő oknál fogva hatósági gondozásra szorult,
- akit a tartásra kötelezett hozzátartozói nem voltak képesek eltartani saját megélhetésük veszélyeztetése nélkül.^[42]

A rendelet értelmében a talált gyermeket a találás helye szerinti község előjárósága volt köteles átvenni. A hatóság ezt követően megkezdte a gyermek szülei, az eltartásra kötelezett, vagy a korábbi gondozó kilétének kipuhatolásához szükséges lépéseket, melyek eredménytelensége esetén a gyermeket elhagyottnak nyilvánította, nyilvántartásba vette, továbbá intézkedett a gyám kirendelése és a gyermek elhelyezése felől. Hasonló eljárást kellett lefolytatni a gondozásra szoruló gyermekek vonatkozásában is.^[43] A gyermeket a szülőknek haladéktalanul át kellett adni, amennyiben képessé váltak a gyermek eltartására és nevelésére.^[44] A rendelet meghatározta a dajkaság feltételeit is.^[45] A rendelet értelmében

[37] Szakolczay, 1900, 4-5.

[38] 1898. évi XXI. tc., 14. § 4. pont.

[39] 1898. évi XXI. tc., 3. § d).

[40] 1898. évi XXI. tc., 8. § b).

[41] A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 50.000 számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról alkotott szabályrendelet tárgyában, RT, 1899, 965-990.

[42] 1899. évi 50.000 B. M. sz. körrendelet, 1. §.

[43] 1899. évi 50.000 B. M. sz. körrendelet, 2-3. §.

[44] 1899. évi 50.000 B. M. sz. körrendelet, 4. §.

[45] 1899. évi 50.000 B. M. sz. körrendelet, 5. §.

a gyermek elhelyezése történhetett dajkánál, hatósági gyermektartási engedéllyel rendelkező nőknél és családoknál, illetve intézetben is. A gyermeket gondozók kötelezettségei közé tartozott az orvosi segítyről történő gondoskodás, valamint a gyermek óvodába és iskolába járatása is.

Az 1899. évi 51.000. B.M. számú körrendelet előírta a községeknek szabályrendelet megalkotását a közsegélyre szorultak segélyezésének, gondozásának és ellátásának tárgyában. A körrendelet emellett kimondta, hogy a hét éven felüli elhagyott gyermekek közsegélyben részesítendőek az illetőség szerinti község által. A községi tartás, ápolás és nevelés azonban legfeljebb a 14. életév betöltéséig tarthatott a körrendelet értelmében.^[46]

Az 1900. évi 25.829. B.M. számú körrendelet az 1899. évi 50.000 B.M. számú körrendelet szabályait módosította. Előírta az elhagyottnak nyilvánítás és a községi illetőség megállapítását célzó eljárások egymástól történő elválasztását, ugyanis a gyakorlat azt mutatta, hogy az illetőség megállapítása rendszerint elhúzódó eljárás keretében lehetséges, mely az illető gyermekek javát a legkevésbé sem szolgálta. A rendelet ezenkívül meghatározta azon 7 éven aluli gyermekek csoportját, akiket a gyermekek gondozását közvetítő intézetek haldéktalanul kötelesek voltak kötelékükbe felvenni. Így a törvénytelen csecsemők, a köz- vagy magánhelyen elhagyva talált, szoros értelemben vett lelencek és azok, akiknek elhagyott voltát az elsőfokú közigazgatási hatóság legalább ideiglenes érvényű igazolvánnyal bizonyította, jogszabály alapján nyertek felvételt.^[47]

A hét éven aluli gyermekek elhagyatottságát kimondó határozat meghozatala körüli eljárást az 1901. évi 85.100. B.M. számú körrendelet szabályozta, kitérve az eljárás során vizsgálandó körülmények meghatározására.^[48]

2. A gyermekmenhelyek megszületése, az állami gyermekvédelemi rendszer ismertetése

A dualizmuskori állami gyermekvédelem terén jelentős előrelépés történt a 20. század első évtizedében. Az 1901. évi VIII. törvénycikk indokolása szerint az állami gyermekmenhelyek felállítását a gyermekhalandóság rendkívül magas aránya sürgette. Az állam az országos betegápolási alapról szóló törvénnyel megteremtette ugyan az állami gyermekvédelem anyagi alapjait, a feladatokat ellátó állami intézmények létrehozása azonban váratott magára, kezdetben tár-

[46] A m. kir. belügyminiszter 1899. évi 51.000. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a községek által gyakorlandó közsegélyezés módjáról és mérvéről alkotott szabályrendelet tárgyában, RT, 993-1000., 1-2. §, 6-8. §.

[47] A m. kir. belügyminiszter 1900. évi 25.829. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a 7 éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról szóló szabályrendelet módosítása tárgyában, RT, 1900, 39-42.

[48] A m. kir. belügyminiszter 1901. évi 85.100. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli gyermekek elhagyatottságát kimondó határozat meghozatala körüli eljárás tárgyában, RT, 1901, 487-489.

sadalmi szervezetek – az Első Budapesti Gyermekmenhely és a Fehér Kereszt Országos Lelenczház-Egyesület – gondoskodtak az elhagyott gyermekekről.^[49] Az állami gyermekmenhelyekről szóló törvényjavaslatot a közigazgatási bizottság üdvözölte, ugyanakkor kifejezte, hogy a gyermekek intézeti felvételének alapjául szolgáló hatósági határozat meghozatalában indokolt szigorú eljárási szabályok kialakítása, a tápszülőkhöz kiadott gyermekekről történő gondoskodást pedig hatóságilag kell felügyelni. A bizottság a törvényjavaslatot „csak egy – bár nagyfontosságú – lépésnek tekinti a gyermekvédelem terén...”, tekintettel arra, hogy a hét éven felüli gyermekekről történő állami gondoskodás intézményrendszerének kiépítése még váratott magára.^[50]

Az 1901. évi VIII. számú törvénycikk az egészséges gyermekek intézeten kívüli elhelyezését célozta, a gyermekmenhelyek igazgatói voltak kötelesek gondoskodni arról, hogy a kisdédóvásról szóló törvénycikk,^[51] a gyermekek 6 éves korától fogva pedig a népiskolai közoktatásról szóló törvénycikk^[52] rendelkezései érvényesüljenek.^[53]

A közsegélyre szoruló hét éven felüli gyermekek gondozásáról szóló törvény indokolása szerint „az állami gyermekmenhelyekről szóló s ma már végrehajtás alatt álló törvény jóformán céljátát tévesztené s azok az áldozatok, melyeket a 7 éven aluli gyermekek megmentése érdekében hozunk, úgyszólván kárbavesznének, ha – az említett törvénynyel megindított actio természetes továbbfejlesztéseként – a 7 éven felüli gyermekek gyámolításának kérdése is nem nyerne megnyugtató szabályozást”.^[54] A hetedik életévüket betöltött, elhagyatottnak minősített gyermekek állami védelmére nemcsak a gyermekhalandóság csökkentésének szempontjából volt szükség, hanem a gyermekbűnözés növekedésének megakadályozása érdekében is.^[55]

Az 1901. évi XXI. törvénycikk végül az állami gyermekvédelem körébe vonta azon gyermekeket, akiket a hetedik életévük betöltése előtt már elhagyatottnak minősítettek, továbbá azon gyermekeket is, akik elhagyatottnak minősítésére csak későbbi életkorukban került sor. A törvény értelmében a gyermekek elhelyezése történhetett állami gyermekmenhelyeken belül, vagy ezek közvetítésével intézeten kívül is.^[56]

[49] Indokolás az állami gyermekmenhelyekről szóló törvényjavaslatához, Képviselőházi irományok, 142-145.

[50] A közigazgatási bizottság jelentése az állami gyermekmenhelyekről szóló 997. sz. törvényjavaslat tárgyában, Képviselőházi irományok, 198-199.

[51] Lásd: a kisdédóvásról szóló 1891. évi XV. törvénycikk.

[52] Lásd: a népiskolai közoktatás tárgyában kiadott 1868. évi XXXVIII. törvénycikk.

[53] Az állami gyermekmenhelyekről szóló 1901. évi VIII. törvénycikk 1-3. §.

[54] Képviselőházi irományok, 1896(c), 23.

[55] Képviselőházi irományok, 1896(c), 23.

[56] A közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról szóló 1901. évi XXI. törvénycikk, 1-4. §.

a) Az állami gyermekmenhelyek Szabályzata

Az állami gyermekmenhelyek felállítására 1904 és 1907 között került sor,^[57] szabályzatukat az 1903. évi 1. B.M. számú körrendelet határozta meg.^[58] A Szabályzat célja volt az állami gyermekmenhelyek, az önkormányzatok és az árvaszékek feladatellátásának összehangolása, valamint a gyermekvédelmi feladatokat ellátó társadalmi szervezetek ezen rendszerbe történő becsatornázása. Ez utóbbi célkitűzést leginkább a gyermekvédő országos bizottság szolgálta.^[59] A Szabályzat meghatározta a követendő eljárást és a gyermekmenhelyek működését érintő legfontosabb szabályokat, valamint az állami gyermekvédelem szervezetét is. Ezen rendelkezéseket a külföldi elhagyott gyermekek vonatkozásában is alkalmazni kellett.^[60]

A talált és hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermekeknek a Szabályzat értelmében joguk keletkezett arra, hogy az állami gyermekmenhely kötelékébe felvételt nyerjenek. A Szabályzat módosította az elhagyottnak nyilváníthatóság feltételeit, a korábbi szabályozáshoz képest szűkítve azt. Ezt követően csak azokat a 15 éven aluli gyermekeket lehetett elhagyottnak nyilvánítani, akik nem rendelkeztek vagyonnal, és akiknek nem volt a nevelésükre és eltartásukra jogszabálynál fogva kötelezett hozzátartozója, továbbá akiknek neveléséről és tartásáról rokonok, jótékony intézetek, jótévedők vagy egyesületek nem gondoskodtak kellőképp.^[61]

Az eljáró árvaszék illetékességét a gyermek községi illetősége, ennek hiányában a gyermek tartózkodási helye határozta meg. Elhagyottnak az árvaszék végleges döntésével minősített gyermekeket a fenti feltételek fennállása esetén, a jogerős döntésről pedig értesíteni kellett az illetőség szerinti községet. A gyermekek védelme szempontjából releváns rendelkezést jelentett, hogy elsőként került sor az elhagyottnak nyilvánításra, s csak ezt követően lehetett lefolytatni az illetőség megállapítására irányuló eljárást.^[62]

A gyermekmenhelyre történő végleges felvétel az árvaszék döntésének függvénye volt, ugyanakkor a Szabályzat lehetővé tette az ideiglenes felvételt haszthatatlanul sürgős esetben, ha azt a gyermek létérdeke megkövetelte, és arra az árvaszéki intézkedés bevárásából származó késedelem veszélyt jelentett. Az árvaszékek ennek megfelelően abba a pozícióba kerültek, hogy „az állami költségen való neveltetés tárgyában” véglegesen határozhattak.^[63]

[57] Csorna, 1905, 150.

[58] A belügyminiszter 1903. évi 1. számú körrendelete valamennyi törvényhatóságához - Fiume kivételével, az elhagyott gyermekek védelméről szóló szabályzat kibocsátása tárgyában (a továbbiakban: Szabályzat), RT, 1903, 534- 586.

[59] Szabályzat 70-71. §.

[60] Szabályzat 77. §.

[61] Szabályzat 1. §.

[62] Szabályzat 3-8. §.

[63] Szana - Győrbíró, 1904, 3.

A gyermekek érdekének védelme szempontjából további jelentős rendelkezése a Szabályzatnak annak előírása a községek számára, hogy az elhagyottanak minősülő gyermekekről mindaddig gondoskodjanak, míg az illető gyermek felvételt nem nyer valamely gyermekmenhelyre.^[64] Ezenkívül a közigazgatási szerveknek hivatalból jelenteniük kellett a hatáskörrel rendelkező és illetékes közigazgatási hatóságnak, amennyiben észlelésük alapján valamely gyermek létfenntartása és nevelése anyagi források híján nem volt biztosított.^[65]

A Szabályzat határozta meg az állami gyermekmenhely fogalmát is, eszerint „Az állami gyermekmenhely az az intézmény, amelynek kötelékében az állam gondozza az összes elhagyott gyermekeket 15-ik életévük betöltéséig.”^[66] Forbáth Tivadar meghatározása szerint „Az állami gyermekmenhely, mint az országos gyermekvédelem hordozója, egy összefoglaló intézmény. Magában foglalja nemcsak a gyermekvédelem közigazgatási központját képező és ugyancsak gyermekmenhelynek elnevezett intézetet, hanem gyermekmenhely elnevezéssel jelöljük meg mindazokat az intézkedéseket is, amelyek a szegényügy körébe tartozó gyermekek megmentésére és felnevelésére hivatvák.”^[67]

A belügyminiszter az országot az állami gyermekvédelem szempontjából kerületekre osztotta a Szabályzat szerint, s ezen kerületeken belül a szükséghez igazodóan kerültek felállításra gyermekmenhelyek. A gyermekmenhelyek mellett a belügyminiszter gyermekvédő menhely-bizottságokat is létrehozott, amelyek a gyermekmenhelyek székhelyén hangolták össze az állami, az önkormányzati és a társadalmi gyermekvédelmet.^[68]

A szabályozás szempontjából rendeleti szintre utalt kiegészítői intézményeknek számítottak az internátusok és a szanatóriumok.^[69] Az internátusok célja a szakoktatás és a szigorúbb nevelés, míg a szanatóriumoké az érintett gyermekek gyógykezelése volt.^[70] A Szabályzat meghatározta a gyermekelepek létesítésének feltételeit is.^[71] Ezeken a családi telepeken 10-20 azonos nemű gyermeket lehetett elhelyezni egyidejűleg, ez az opció azonban csak a 7. életévüket már betöltött gyermekek vonatkozásában állt fenn.^[72]

[64] Szabályzat 9. §

[65] Szabályzat 10. §.

[66] Szabályzat 12. §.

[67] Forbáth, 1908, 98.

[68] Szabályzat 68. §.

[69] Szabályzat 12. §.

[70] Szabályzat 33. §.

[71] Szabályzat 27. §, ill. lásd a 32. § szerint: „Az igazgató-főorvos a telepbizottságnak, esetleg menhely-bizottságnak közreműködésével olyan községekben, amelyekben arra alkalmas lakóház és ahhoz mező- avagy kertgazdasági célokra alkalmas terület van, családi telepet létesít.” A telepbizottságra vonatkozó szabályokat lásd 65. §. A telepbizottságok alapvetően az állami gyermekvédelem körében igyekeztek összehangolni a telepek és a községek, valamint a városok tevékenységét a társadalmi szervezetek munkájával, emellett fontos felügyeleti és ellenőrzési feladatokat is elláttak az elhagyatottnak minősített és külső gondozásba adott gyermekek nevelése, ápolása, gondozása vonatkozásában.

[72] Szabályzat 32. §.

A menhelyi elhelyezés mellett lehetséges volt a gyermekek külső gondozás-
adása, az igazgató-főorvos ezen döntéséről értesíteni kellett az érintett város
polgármesterét vagy az érintett község elöljáróságát, továbbá az illetékes árva-
széket is.^[73] A Szabályzat ezenkívül lehetővé tette, hogy a kisdedeket a szoptatás
időszakára az anya gondozásába adják gyermektartási segély nyújtása mel-
lett.^[74] Kivételes esetekben magánintézeteknél és egyesületeknél is lehetőség
volt elhelyezni állami gondozásban álló gyermeket.^[75]

A gyermekmenhelyek személyzete tisztviselőkből, irodai személyzetből
és alkalmazottakból állt. A tisztviselőket – igazgató-főorvos, teleporvos, szük-
séghez képest másod- és felügyelő orvos, ellenőr, gondok – közvetlenül a bel-
ügyminiszter nevezte ki. Az irodai személyzet esetén a munkáltatói jogokat az
igazgató-főorvos gyakorolta, az alkalmazáshoz azonban szükség volt a belügy-
miniszter előzetes jóváhagyására. Az alkalmazottak esetén ilyen jóváhagyás
nem kellett. Az igazgató-főorvos a menhely vezetőjeként a Szabályzat által meg-
határozott feladatokat látta el. A gondnok pénzkezelési és leltározási, míg az
ellenőr számviteli feladatokat látott el. A nevelőszülők feletti felügyeleti jogkör
gyakorlása – a sürgős esetek kivételével – és a gyermekmenhelyek ellenőrzése
a felügyelő orvos hatáskörébe tartozott.^[76]

A gyermekvédelem egyes elvei érvényesültek a Szabályzat nevelésről, fel-
ügyeletről és a nevelőszülők felelősségéről szóló paragrafusáiban.^[77] A gyer-
mek állami menhelyre történő felvételéről való döntéshez hasonlóan a gyermek
kiadatásáról történő döntés is az árvaszék hatáskörébe tartozott.^[78]

A Szabályzat rendelkezései arra utalnak, hogy állam nem szándékozta elen-
gedni a 15. életévét betöltött gyermekek kezét, a jogalkotó ugyanis az igazgató
kötelezettségévé tette a szükséges intézkedések megtételét annak érdekében,
hogy a kötelékből elbocsátott gyermekek megélhetése biztosított legyen. A gyer-
mekvédő menhely-bizottságok szerepe éppen abban állt, hogy közreműködjön
az elbocsátott gyermekek megélhetésének biztosításában.^[79] Ugyanakkor a Sza-
bályzat nem írta elő, hogy csak a biztosított megélhetés esetén lehet elbocsátani
az érintett gyermeket az állami nevelésből.

[73] Szabályzat 24. §.

[74] Szabályzat 28. §

[75] Szabályzat 73-74. §.

[76] Szabályzat 13-19. §.

[77] Szabályzat 38-42. §.

[78] Szabályzat 52. §.

[79] Szabályzat 69. §.

IV. ÖSSZEGZÉS HELYETT: A GYERMEKVÉDELEM DUALIZMUSKORI JOGI SZABÁLYOZÁSÁNAK ÉRTÉKELÉSE

Az állami gyermekvédelem alapjainak lerakása az országos betegápolási alapról szóló törvénnyel történt meg, az állami gyermekmenhelyek létrehozására pedig a századfordulót követően került sor. Az elhagyottnak minősített gyermekek védelmének jogszabályi kereteit az országos betegápolásról szóló törvény, az 1901. évi gyermekvédelmi törvények, továbbá a gyámságról szóló törvény adták,^[80] a Szabályzat pedig az állami gyermekvédelem részletszabályait tartalmazta.

Engel Zsigmond szerint a gyermekmenhelyek többes funkciót tölthettek be, eszerint ellátták a gyermekvédelem hatósági felügyeletét, és biztosították a hatósági közegek jelenlétét, részt vettek közegészségügyi feladatok ellátásában, továbbá „gyermek-depóként” – a gyermekek leadására szolgáló helyként – is működtek.^[81] A dualizmus éveiben az állami gyermekvédelem vizsgált rendszerében jelentős változás nem történt, ugyanakkor a háborús események következményeire az államnak is reagálnia kellett, így jogszabályok sora foglalkozott a hadiárvák helyzetének kérdésével.^[82]

A kortárs szakirodalomban az állami gyermekvédelmi rendszerrel kapcsolatosan felhozott kritika az volt, hogy a gyermekek csupán a 15. életévük betöltéséig maradhattak az állami gyermekvédelem kötelékében,^[83] ezzel szemben Nyugat-Európa egyes államaiban a felső korhatárt kiterjesztették a 18., illetve a 21. életév betöltéséig is.^[84]

A magyar szabályozás az állami gyermekvédelem alanyi körének rögzítésénél is szűkebb kereteket határozott meg az elhagyottnak nyilváníthatóság feltételeinek szigorítása által. Szakolczay Árpád rávilágít arra problémára, hogy a 19. század végén még nem álltak rendelkezésre azok az eszközök – sem a jogi szabályozás, sem az elhelyezésre szolgáló intézmények –, amelyek kifejezetten azon gyermekek sorsával foglalkoztak volna, akiket a jogszabály értelmében hatóságilag elhagyottnak nem lehetett minősíteni, viszont a gondoskodást nélkülözték.^[85] Ezt a problémát valamelyest kezelte az 1907. évi 60.000 B.M. számú

[80] Lásd: A gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877. évi XX. törvénycikk.

[81] Engel, 1904, 18-21.

[82] A hadigondozásról, ezen belül pedig a hadiárvák helyzetéről szóló szakirodalmat lásd bővebben: Zombory, 1915; Zombory, 1916; Teleki, 1918; Petri, 1917; Heller, 1918; Finkey, 1917.

A hadiárvagondozás jogi szabályozási hátterét lásd például: A m. kir. minisztérium 1917. évi 1.820. M. E. számú rendelete, a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvák megélhetésének elősegítésére szánt ingatlanokra vonatkozó magánjogi intézkedésekről, RT, 1917, 354-361.; A m. kir. belügyminiszter 1904. évi 147.788 számú körrendelete valamennyi árvaszékhez – a budapesti kivételével, a hadba vonultak elhagyott vagy elárvult gyermekei érdekében követendő gyámhatósági eljárásról, RT, 1904, 1549-1550.; A m. kir. belügyminiszter 1914. évi 161.000 számú körrendelete valamennyi árvaszékhez, a hadbavonultaknak és kiskorú gyermekiknek fokozott gyámhatósági védelméről, RT, 1914, 2744-2753.

[83] Lásd: Gegus – Székely, 1909, 298.

[84] Forbáth, 1908, 101.

[85] Szakolczay, 1900, 18-19.

rendelet, amely intézkedett az erkölcsi romlásnak kitett, de hatóságilag elhagyottnak nem nyilvánítható gyermekek menhelyeken történő elhelyezése tárgyában.^[86]

A gyermekek nevelésével kapcsolatban felmerülő költségeket az országos betegápolási alap viselte egészen a 7. életév betöltéséig, míg ezt követően a 15. életév eléréséig felmerülő kiadások a községeket terhelték. Ugyanakkor fontos megemlíteni, hogy a költségeket az országos betegápolási alap előlegezte.^[87] A hatékony gyermekvédelem célját szolgálta az az előírás is, mely a törvényhatóságokat, a rendezett tanácsú városokat, a gyámhatósági jog gyakorlatával felruházott és az önálló gyámpénztár tartására engedélyt nyert községeket kötelezte az elhagyott gyermekek számára szolgáló segélyalap létesítésére.^[88]

A gyermekvédelem körében már elmozdulást láthatunk a szegényügy általános rendezéséhez képest, melyben a községi szerepvállalás is csak szubszidiárius volt a szabályozás alapján, vagyis csak akkor jött szóba a község kötelezettsége – az is csak a helyi viszonyokhoz igazodva –, ha a magánjótékonykodás nem tudta biztosítani a megélhetéshez kellő minimális segélyezést sem. A szabályozás a községek kötelezettségeként határozta meg a szegényügyi feladatok ellátását, a rászorulókat ez a megoldás érvényesíthető joggal nem ruházta fel. Ehhez képest a talált és hatóságilag elhagyottnak nyilvánított gyermekeknek joguk keletkezett az állami gyermekmenhelyre történő felvételhez.

A községek szegényüggyel kapcsolatban fennálló kötelezettségét a községek rendezését tárgyaló törvények szűkszavúan határozták meg, s általánosan utalták a szegényügyi teendők ellátását a helyi hatóságok feladat- és hatáskörébe. A képviselőházban ezzel összefüggésben felmerült annak igénye, hogy a jogalkotó határozzon meg részletesebb feladatkatalógust a községek számára.^[89] Ez magában foglalhatta volna az eljárásra vonatkozó szabályok megalkotását, továbbá a jótékony egyesületek és a községek tevékenységének összehangolását is. Mindezen célkitűzések az általános szegényügy keretében nem valósultak meg, ugyanakkor a gyermekvédelem vonatkozásában jogi szabályozást nyertek, s abban a tekintetben, hogy a gyermekvédelem állami feladattá lett, a gyermekgondozás ügyének rendezése meg is haladta az említett elképzeléseket.

[86] A m. kir. belügyminiszter 1907. évi 60.000. számú körrendelete, az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermekek oltalmáról az állami gyermekvédelem körében, RT, 1907, 1294-1306.

[87] Szabályzat 55. §.

[88] Szabályzat 60. §.

Debrecen szabad királyi város elhagyott gyermekek segélyalap néven hozott létre alapítványt ebből a célból. Lásd: Kun - Marschalkó - Rottenbiller, 1911, 222.

[89] Községek feliratban kérték a szegényügy országos rendezését, a tisztelt ház ezeknek a megvitatását és a jelentéstételt a kérvényi bizottság elé utalta. Lásd például: Képviselőházi napló, XV. kötet, 445.

Megállapítható, hogy a gyermekvédelem körében tanúsított állami szerepvállalás terjedelme jelentősen túlmutat azon a mértéken, ami az általános szegényügyet a dualizmus éveiben jellemezte. Forbáth Tivadar szavaival zárva a tanulmányt elmondható, hogy „Hazánk a gyermekmenhely intézményével nemcsak hogy a kultúrállamok színvonalára emelkedett, hanem azokat kivétel nélkül túlszárnyalta.”^[90]

A TANULMÁNY AZ INNOVÁCIÓS ÉS TECHNOLÓGIAI MINISZTERIUM ÚNKP-19-3-II-SZE-3 KÓDSZÁMÚ ÚJ NEMZETI KIVÁLÓSÁG PROGRAMJÁNAK SZAKMAI TÁMOGATÁSÁVAL KÉSZÜLT.

IRODALOM

- Concha Győző (1905): *Politika. Második Kötet. Közigazgatástan*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest.
- Csorna Kálmán (1929): *A szociális gyermekvédelem rendszere*. Eggenberger-Könyvkereskedés (Rényi Károly), Budapest.
- Doleschall Alfréd (1893): *A gyermekvédelem ügyének törvényhozási szabályozása*. Magyar Jogászegylet, Budapest.
- Egresi Katalin (2008): *Szociálpolitika Magyarországon. Nézetek, programok és törvények 1919-1939*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Engel Zsigmond (1904): *A gyermekvédelem alapkérdései*. Magyar Jogászegylet, Budapest.
- Faix Nikoletta: A gyermeki jogok kialakulása és fejlődése a nemzetközi jogban. In: *Eljárásjogi Szemle*. 2016/4. sz.
- Finkey Ferenc (1913): *A fiatalkorúak büntetőjoga Észak-Amerikában*. A Magyar Jogászegylet Könyvkiadó Vállalata, Budapest.
- Finkey Ferenc (1917): *Die Aufgaben der Kriegsfürsorger*. Buchdruckerei Carl Angermayer, Pozsony.
- Forbáth Tivadar (1908): *Adatok a magyar szegényügy rendezéséhez*. Márkus Samu könyvnyomdája, Budapest.
- Gegus Dániel – Székely Vladimir (szerk.) (1909): *A közbiztonság almanachja 1*. Légrády Testvérek Könyvnyomdája, Budapest.
- Halmai Gábor – Tóth Gábor Attila (szerk.) (2003): *Emberi jogok*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Haring, Ute – Sorin, Reesa – Caltabiano, Nerina J.: Reflecting on Childhood and Child Agency in History. In: *Palgrave Commun.* 2019.
- Heller Farkas: Hadigondozásunk fejlődése. In: *Magyar Társadalomtudományi Szemle*. 1918/1-3. sz.
- Hilscher Rezső (1928): *Bevezetés a szociálpolitikába*. MEKDSz Szövetség-Kiadás, Budapest.

[90] Forbáth, 1908, 99.

- Kun Béla – Marschalkó János – Rottenbiller Fülöp (1911): *A fiataikorúak támogatására hivatott jótékony célú intézmények Magyarországon*. Wodianer F. és Fiai Könyvnyomda, Budapest.
- Nagyiványi Fekete Gyula (1893): *Az elhagyatott gyermekek és a fiatalok büntetéseinek gondozása*. Magyar Jogászegylet, Budapest.
- Petri Pál (1917): *A magyar hadigondozás történetének vázlatja*. Országos Hadigondozó Hivatal, Budapest.
- Pomogyi László (2001): *A szegényügy és községi illetőség a polgári Magyarországon*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Szakolczay Árpád (1900): *A gyermekvédelem Magyarországon tekintettel az 1898. évi XXI. törvénycikkre*. Magyar Jogászegylet, Budapest.
- Szana Sándor – Győrbíró Jenő (1904): *Az árvaszék ügyvitelének az elhagyott gyermekek védelme körül*. „Fehér Kereszt” Gyermekvédő Egyesület, Temesvár.
- Teleki Pál (1918): *Sociálpolitika és hadigondozás gyakorlati tapasztalatok alapján*. Országos Hadigondozó Hivatal, Budapest.
- Varga Ferenc (1896): *A gyermekkorban levő bűnösök*. Magyar Jogászegylet, Budapest.
- Zombory László (1915): *A hadiárva védelme*. Bonaventura Könyvnyomda Nyomása, Kolozsvár.
- Zombory László (1916): *Gyermekvédelem a háború alatt*. Stephaneum Nyomda R. T., Budapest.

JOGFORRÁSOK

- Az 1868. évi XXXVIII. törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában.
- A közegészségügy rendezéséről szóló 1876. évi XIV. törvénycikk.
- A gyámsági és gondnoksági ügyek rendezéséről szóló 1877. évi XX. törvénycikk.
- A községekéről szóló 1886. évi XXII. törvénycikk.
- A kisdédóvársról szóló 1891. évi XV. törvénycikk.
- A nyilvános betegápolás költségeinek fedezéséről szóló 1898. évi XXI. törvénycikk.
- Az állami gyermekmenhelyekről szóló 1901. évi VIII. törvénycikk.
- A közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról szóló 1901. évi XXI. törvénycikk.
- A m. kir. belügyminister 1899. évi 50.000 számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról alkotott szabályrendelet tárgyában.
- A m. kir. belügyminister 1899. évi 51.000. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a községek által gyakorlandó közsegélyezés módjáról és mérvéről alkotott szabályrendelet tárgyában.
- A m. kir. belügyminister 1900. évi 25.829. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a 7 éven aluli elhagyott gyermekek gondozásáról szóló szabályrendelet módosítása tárgyában.
- A m. kir. belügyminister 1901. évi 85.100. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz, a hét éven aluli gyermekek elhagyatottságát kimondó határozat meghozatala körüli eljárás tárgyában.
- A belügyminister 1903. évi 1. számú körrendelete valamennyi törvényhatósághoz - Fiume kivételével, az elhagyott gyermekek védelméről szóló szabályzat kibocsátása tárgyában.

- A m. kir. belügyminiszter 1904. évi 147.788 számú körrendelete valamennyi árvaszékhez – a budapesti kivételével, a hadba vonultak elhagyott vagy elárvult gyermekei érdekében követendő gyámhatósági eljárásról.
- A m. kir. belügyminister 1907. évi 60.000. számú körrendelete, az eddigi környezetükben erkölcsi romlásnak kitett, avagy züllésnek indult gyermekek oltalmáról az állami gyermekvédelem körében.
- A m. kir. belügyminiszter 1914. évi 161.000 számú körrendelete valamennyi árvaszékhez, a hadbavonultaknak és kiskorú gyermekiknek fokozott gyámhatósági védelméről.
- A m. kir. minisztérium 1917. évi 1.820. M. E. számú rendelete, a hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvak megélhetésének elősegítésére szánt ingatlanokra vonatkozó magánjogi intézkedésekről.

EGYÉB FORRÁSOK

- A közigazgatási bizottság jelentése az állami gyermekmenhelyekről szóló 997. sz. törvényjavaslat tárgyában. In: *Képviselőházi irományok*. 1896. XXXIV. kötet, 1001. számú iromány.
- Indokolás „az állami gyermekmenhelyekről” szóló törvényjavaslathoz. In: *Képviselőházi irományok*. 1896. XXXIV. kötet, 997. sz. iromány.
- Indokolás a közsegélyre szoruló 7 éven felüli gyermekek gondozásáról szóló törvényjavaslathoz. In: *Képviselőházi irományok*. 1896. XXXVII. kötet, 1062. számú iromány.
- Képviselőházi Napló (1892) XV. kötet. Pesti Könyvnyomda-Részvény-Társaság, Budapest.